

Banatul secolului al XVIII-lea: o stare de civilizație a Europei central-sud-orientale

VICTOR NEUMANN

„Ideile unui istoric al vieții omenești, ca și ale unui istoric al vieții naturii, sunt înainte de toate interpretările lui.”..

N. IORGA

De ce Banatul și nu altă regiune? Pentru cine nu cunoaște trecutul, pentru cine nu percepe ori n-are puțința de a redescoperi în conștiința omului elementele tradiționale definitorii ar putea părea surprinzătoare desemnarea Banatului ca un ținut al convergențelor, ca un teritoriu în care se întrepătrund civilizațiile centrului și sud-estului, generind, pe de-o parte, multiplul dialog interior, iar pe de alta, marele dialog european. Să fie oare posibilă aprecierea: o placă turnantă a arealului situat între Viena și Constantinopol?

De ce n-am fi ales atunci Serbia, Croația sau coasta dalmatină, la fel de ilustrative în amintitul sens? Pe urmă, am putea fi bănuți — pe bună dreptate — de ceea ce îndeobște poartă amprenta subiectivității, datorată, nu în ultimă instanță, locului de obârșie al autorului. În fine, multe alte motive ar îndreptăți o atitudine de respingere a afirmației de mai sus. O explicație se impune. Nu vom ascunde faptul că înseși cercetările noastre au pornit, cu ani în urmă, de la sondarea fațetelor interioare și exterioare ale colectivității în mijlocul căreia ne-am format și care ne-a stimulat cele dintii încercări de reconstituire istorică, fapt care nu va atrage după sine diminuarea, cu atât mai puțin excluderea fenomenelor similare petrecute în cuprinsul aceleiași „zone”. Nicidecum o supraevaluare, în vederea dobândirii unei imagini neapărat sincrone cu Europa. Istoricul e dator să facă abstracție de tentația sincronismelor facile.

Dimpotrivă, cînd reflectam la o eventuală integrare a Banatului într-o carte urmărind devenirea lui „Homo Europaeus”^{*} în Răsărit, nădăjduiam ca o judecată cumpănită, pe cît e cu puțință corectă, să ne fie călăuză. Am încercat, prin urmare, o perspectivă, e drept, personală, de unde să rezulte nivelul de civilizație atins în pragul epocii moderne; o perspectivă, nu istorică, cum ar putea bănuși un neavizat sau chiar un specialist într-unul sau altul dintre domeniile care vizează științele omului; mai degrabă, una culturală, nu întru totul tributară unei *Geistesgeschichte*, căci speră, printr-o complexă și multidisciplinară aplecare asupra subiectului, să distingă dedesubturile succesiunii evenimentelor și faptelor, să discearnă mentalitatea care se lasă întrevăzută abia atunci cînd se pășește dincolo de aparențele cotidianului; căci, odată izvoarele analizate și interpretate din varii unghiuri, ne apropiem, în fond, de esențialitatea făpturii umane, de sentimentele și ideile care o animă. Modelarea omului în funcție de mediul asumat spre a-și desfășura viața, iată ce ne interesează.

Am avut impresia că e posibil să decodificăm pecetea inconfundabilă a personalității colective dacă vom străbate formele ei de expresie lingvistică, istorică,

---

^{*} Fragment din cartea, *Tentația lui Homo Europaeus*, în curs de apariție.

religioasă, culturală, economică, politică; dacă îl vom vedea din aproape în aproape pe micul meseriaș, adevărat creator de civilizație materială, pe funcționarul dintr-o administrație comitatensă, urmărind respectarea cerințelor birocratice ale vremii, pe soldatul de rînd cu știință de carte, cunoscător al evenimentelor contemporane de pe continent, pe guvernatorul militar ori civil aservit preceptelor ideatice ale Casei imperiale, pe țăranul modest, dar important producător de bunuri alimentare, pe antreprenorul, sigur pe sine, îndrăzneț, stabilind culoare de legătură între landurile periferice și piața centrală de desfacere a mărfurilor, pe intelectualul format în școlile luminate europene; o impresionantă comunicare de sus în jos și invers, abia schițată în paginile următoare și deci departe de a fi un excurs cu un caracter exhaustiv. Poziția în care ne situăm este o contemplație prin prisma secolului al XX-lea și ea poate fi mai limpede, în orice caz este alta comparativ cu amalgamul de știri redat întocmai sau prelucrat acum 100 sau 200 de ani.

Banatul are, într-adevăr, un aer propriu, motiv pentru care l-am socotit, nu fără a stăruii asupra nuanțelor și coloritului acelui timp, a fi deținut un loc aparte în geografia istorică central-sud-orientală. I-am urmărit, chiar și cu riscul unor ipoteze, repetatele sale tentații europene. Elocvențele situații invocate vin în mod firesc în întâmpinarea supozițiilor, la rîndul lor provocate de însăși aplecarea constantă și cu răbdare asupra unui trecut greu de dezvăluit.

Am îndrăznit să topim în interiorul discursului experiența istoricului, aceea rețrăire pe cont propriu, poate și pentru că o complexă modalitate de punere în discuție a istoriei are șansa de a da viață unei realități prea de multe ori sec înfățișată și aproape întotdeauna în funcție de interesele subiective ale momentului. Astfel vom reliefa starea de civilizație care se afirmă aci în secolul al XVIII-lea, creînd pentru secolul următor un precedent demn de invidiat: ne gîndim la industria metalurgică, la sistemul de exploatare miniere, la transporturile fluviale, la desecări și canalizări, la societățile comerciale, la modul de difuzare a informațiilor prin presă și cărți, la formele moderne de cultivare a pămîntului, la prepararea alimentelor, la instituirea regulilor de igienă etc., toate în măsură să vorbească de beneficul schimb de valori. Un etalon pentru Europa de mijloc și de sud-est? Să nu anticipăm, să lăsăm ca faptele să ne spună adevărul dîndărătul lor, rezervîndu-ne modestul rol de a atrage atenția cine le pune în mișcare și pentru ce.

Seduși de concepția lui Nicolae Iorga, sîntem încredințați că, fără a intra în jocul speculațiilor, vom revedea, probabil mai profund, ierarhia lumii bănățene, etajele superioare, ca și acelea inferioare pe care se sprijină. Pornim de la o aserțiune pe de-a întregul valabilă în studiul oricărei țări sau oricărei etnii din lume; potrivit ei, „viața unui popor e neconținut amestecată cu viețile celorlalte, fiind în funcțiune de dînsese și înriurind neconținut viața acestora... aceleași căldură și aceleași vînturi și aceleași ploi hotărâsc volumul lor de ape, aceleași greutăți ale pămîntului au să le biruiască, săpînd albi și îmblinzind stîncă în prunduri, fărîmițînd-o în nisipurile cu care se joacă. Și, curgînd oricît de departe unul de altul, prin aceea că, la rîndul lor, ele fac cerul senin și noros, ele deschid calea vînturilor, ele determină calitatea aerului, se înriuresc astfel neconținut între sine”¹. Și cum altfel arată Banatul epocii luminilor, dacă nu tocmai ca un ținut unde se manifestă bogăția interferențelor etnice, a convergențelor de idei și tehnici, mulțimea întîlnirilor confesionale, plurilingvismul, nenumăratele progrese născute sub același acoperiș, chiar și atunci cînd fiecare își are cursul său, biruințele materiale și sociale comune. N-au fost acestea simple „mențiuni fugare sau scurte capitole de influențe reciproce”. Ele întruchipează universalitatea umană cu superioarele sale esențe.

Așezat la întretăierea drumurilor comerciale care leagă Europa mediană de Sudul mediteranean, situat între două lumi organizate diferit și stăpînind mijloace de trai adeseori altele, geografic vorbind, Banatul poate reprezenta, pentru călătorul venit aici din oricare punct cardinal, o regiune explicînd în fapt unitatea dintotdeauna a continentului. Contrazice etichetele și împărțirile rigide, generînd înțelegerea trunchiată a întregului. Particularitățile de tot felul implementate de state și religii, componentele etnice și lingvistice cu specificitățile lor incontestabile i-ar putea îndreptăți pe unii să stabilească acele linii de demarcație între Orient și Occident. Geografia și antropogeografia nu îngăduie însă abaterea de la adevărurile fundamentale ale istoriei. Ele conduc mințile luminate spre descifrarea infrastructurilor menite să indice factorii de coagulare. Braudel vedea în Mediterana și lumea înconjurătoare punțile unind teritorii și popoare, culoarele de pătrundere și cunoaștere reciprocă datorate golfurilor, istmurilor, trecătorilor; descoperea unitatea în diversitate. Nu e vorba de formele de relief și climă luate ca elemente de sine stătătoare, ci de natura însăși a cărei viață se însinuează nebănuit de mult în existența omului. Odată astfel acceptată geografia, nu vom privi Banatul sub forma unui pătrat terestru mărginit de Mureș, Tisa și Dunăre, nu prin descrierea detașată a șesurilor, dealurilor sau munților, prin enumerarea bogățiilor solului și subsolului; nu vom urmări evidențierea unui anumit determinism, la rîndul său amăgitor. Aceasta și pentru că recolta datelor, oricît de amplă ar fi din partea noastră și a predecesorilor, nu poate lumina suficient omul. Așa încît am parcurs spațiul și timpul, am inversat deseori planurile, în sensul că am studiat geografia prezentului, considerînd că vom regăsi valorile permanente, realitățile structurale, „organizarea unei așezări în perspectivă potrivit liniei de fugă a celei mai lungi durate”².

Lumea Banatului este bogată, iar geografia avantajează istoria ei. Ea te obligă să zăbovești mult în orașele și satele regiunii, printre ruinele vechilor clădiri și cetăți, să umbli pe crestele dealurilor și pe cărările munților, să suporti arșița soarelui dogoritor de vară pe malurile Timișului, Begăi, Mureșului, Crișului Alb, să admiri din fuga mașinii sau a trenului acele salturi abia perceptibile de la o formă de relief la alta, să străbați cu piciorul imensitatea verde a cîmpiei de mijloc situată între Caransebeș și Ineu, gustînd din dulceața fructelor mediteraneene de la poalele plaiurilor cărășene, să revezi adevărul tehnicilor de lucru în agricultura patriarhală practică încă de țaranul bănățean, să încerci să dezlegi ocupațiile în funcție de pămînt și climă, de acele unelte ancestrale păstrate ca obiecte de preț în muzee, să intri în viile Minișului sau de pe dealurile Mocrei, spre a rememora bucuria muritorului dintotdeauna dornic să se reculeagă în fața vinului de el însuși pregătit prin metode care dăinuie de veacuri, să descoperi bisericile de lemn din zona Făgetului sau acelea zidite în piatră montană din defileul Cernei, întîlnind o climă cînd umedă, cînd prea uscată, niciodată însă cu temperaturi prea joase; e aici un pămînt, în fond un complex de pămînturi care susține în și prin el însuși polivalențele ființei umane. Un Land, cu universul său, cu o multitudine de caracteristici fizice și omenești. Dacă nu o *Mittleeuropa* întru totul, în orice caz o *Kleineeuropa*, înglobînd deopotrivă formele civilizației orientale și occidentale. Geografia, cu amănuntele ei, ne întărește convingerea aceasta din urmă.

Banatul nu înseamnă numai zonă de munte sau numai zonă de cîmpie. El este și una, și alta; de aici, așezări diferite ca înfățișare, cu sate și comune cățarate pe înălțimi în care casele se înghesuie unele în altele, se contopesc, dînd impresia unei fortărețe gata în fiecă clipă să reziste eventualelor asalturi armate, cu localități mai populate și mai bogate aflate pe joasele platforme, oglîndîndu-se în apele riurilor lin curgătoare, favorizînd o altă comunicare, mai puțin agitată, cu natura. Și tot relieful este acela care îl sprijină pe om în deplasările sale dinspre

o parte spre cealaltă a regiunii, a „zonei“; defileele din sud sau din est mijlocesc contactele cu țara Severinului, cu Ollenia și Muntenia (dincolo de care se pătrunde lesne în inima Balcanilor), cu țara Hațegului și întreaga Transilvanie; podișurile împădurite, brăzdate de cîte o apă, cazul Bîrzavei, mijlocesc accesul dinspre Caransebeș spre Vîrșeț și, mai departe, spre Karlowitz și Belgrad; să nu mai vorbim de liniile drepte ale cîmpiei favorizînd lungi călătorii — expediții de la Lugoj, Timișoara și Arad pînă la Buda și Viena. Așa se și explică întîlnirile, apropierea, comuniunea, șansele de a vedea mai departe de propriul eu. Să nu se presupună de aici că sentimentul de conservare dispăre o dată cu acele căutări sau regăsiri în alter ego. Imaginea celuilalt contribuie la o mai limpede cunoaștere a ego-ului. Cît privește puterea de supraviețuire în timp a bănățeanului, ea este constantă, apreciînd continuitatea românească; ea demonstrează cu prisosință forța lungilor durate regăsibile în instinctul de proprietate. Mică, mare, proprietatea asupra pămîntului nu comportă false aprecieri; ea a fost o dimensiune a biografiei, o justificare logică a rămînerii, a dependenței de spațiu: chiar și atunci cînd realitatea imediată nu confirmă acest lucru, speranța, certitudinea că solul acesta este singurul și unicul său loc de naștere și de veci îi este suficientă sieși. Ținutul, oricum ar fi modelat, semnifică o componență majoră a vieții. Caracterele umane însă, atitudinile, obsesiile, starea de spirit sau aceea de civilizație depind în bună măsură de meșteșugul unde se așază și se organizează individul, colectivitatea. Pentru că una este acomodarea cu muntele, alta cu șesul. Orizontul este de cele mai multe ori dependent de mediul, de natura în care și prin care se modelează ființa. Unitatea rămîne, doar că apare, datorită sufletului și minții altfel cultivate, o diversitate de imagini asupra celor ce ne înconjură. În realitate, planurile se suprapun, elementele fundamentale sînt sau devin aceleași, atunci cînd omul vizează traiul de zi cu zi, idealul de scurtă sau de mai lungă durată.

Să comparăm acum chipul regiunii din secolul al XVII-lea cu acela din veacul următor, măcar și prin prisma unora dintre noțiunile de geografie formulate de cronicari și istorici parcurgînd teritoriul și reliefîndu-l așa cum au știut ei a-l percepe și sintetiza. Intenția călătorilor de atunci pare sinceră, iar cercetarea de azi încearcă să o socotească, și prin alte argumente, ca fiind verosimilă. Să punem față în față pe Evlia Celebi, avînd o amplă și frumoasă descriere, cu Francesco Griselini, oferind o mărturie sigură și elegantă. Văzînd locul unde e amplasată cetatea Timișoarei, Celebi se extaziază: un pămînt mănos și înverzit, pe care parcurile și grădinile înfloresc în voie; o apă, Timișul, „dătătoare de viață, impresurînd zidurile; întinse cîmpii în împrejurimi, hrînînd cai, boi, bivoli, oi, miei, un mare număr de animale; bogăția de fructe, „soiuri atît de diferite de vișini, fragi, prune... cum nu se mai află în alte țări“. Apoi, cetatea însăși îi sugerează imaginea construcției așezate în mijlocul unei insule, clădire simplă, dar solidă, plăcută la înfățișare, cu porți, între care funcționează poduri mobile — asemănătoare probabil celor medievale din centrul și estul continentului — cu bolți și turnuri de cărămidă, avînd vîrfurile ascuțite, „acoperite cu scinduri“, arborînd steaguri. Călătorului turc nu-i scapă nici detaliile cu privire la profilul palatului, al pieței centrale, pardosită „cu un strat tare de mortar“, la casele, străzile, magazinele și magaziiile ce asigură viața locuitorilor: o populație pașnică formată din oameni simpli, ostași și negustori, veseli și cumpătați, ce trăiesc sub influența dulcii clime adriatice. Și tot Celebi arată cum s-a înseris Banatul în circuit românesc, balcanic și european prin sistemul de alimentație adoptat. În funcție de consumul grîului, respectiv al piinii și al preparatelor făinoase: „franzeluțe“, „plăcintă cu unt“, „plăcintă cu miere“ — și cronica sa este plină de asemenea informații — putem aprecia nivelul economic al bănățenilor, știînd prea bine cum grîul, făina, pîinea reprezintă treimea care umple istoria Europei, personajul copleșitor, cu rol principal în exis-

tența umană, căci, prin cantitatea și calitatea sa, el definește în mod credibil standardul de viață al unei comunități. Important ni se pare să descoperim, prin același intermediar, rostul producerii în cantități mari a untului, mierii, cărnii și laptelui, înțelegînd astfel bogăția ținutului, dar și prestigiul pe care urma să-l dobîndească, un secol sau două mai tîrziu, prin masivele și renumitele exporturi de produse agricole. „Miarea și untul de aci sînt vestite în toată lumea” — spune cronicarul și nu ne îndoiim cîtuși de pușin că n-ar fi fost acesta adevărul, de îndată ce alte descrieri și aprecieri, independente de acelea ale lui Celebi, sînt mai mult decît asemănătoare³. În mare, cam așa trebuie să arăta Banatul la mijlocul secolului al XVII-lea. Măcar la suprafață, acolo unde erau detectabile, oarecum mai ușor, componentele geografiei istorice.

Cu alte mijloace materiale și, îndeosebi, cu o pregătire intelectuală superioară va veni Francesco Grisellini. Polihistor, savant de reputație europeană, *Aufklärer* subordonat monarhismului austriac, el reface o infinit mai completă imagine despre Banat. Observațiile lui merg mai departe, stăruind asupra belșugului provinciei. Chiar Casa vieneză, în subordinea căreia intră ținutul în 1718, după pacea de la Passarowitz, se arată interesată în cunoașterea amănunțită a tot ceea ce poate fi exploatat în acest cel mai de sud-est land al imperiului. Italianul va aduce, cu seriozitate și competență, date prețioase cu privire la comorile adăpostite în Banat; voia să ofere știri „adevărate și exacte”, să permită cu ajutorul lor judecarea stării materiale și spirituale a locuitorilor: „...Europa mai numără încă multe țări necercetate — afirmă el — a căror descriere adevărată, întemeiată pe discernămint, ar putea servi savantului drept divertisment, oferind satisfacție fiecărui doritor de cunoștințe și trebuind să intereseze prin utilitatea generală a problemelor — chiar persoane cu funcții mai înalte. Între aceste țări se cuvine rînduit și Banatul Timișan, o provincie însemnată”⁴. Pămîntul roditor încurajează economia casnică, manufacturile și meșteșugurile, este potrivit pentru creșterea animalelor; munții acoperiți cu păduri procură lemnul necesar omului; apele sînt bogate în pești și în nisip aurifer; subsolurile, în minereuri și în izvoare tămăduitoare — Grisellini rămîne impresionat de băile de la Mehadia, închinat de vechii romani lui Hercule; satele, orașele și castelele contribuie și ele la aspectul *sui generis* al unei regiuni pe cale de a dobîndi, dacă nu și dobîndind deja în acele decenii de sfîrșit de veac XVIII, o frumusețe aparte, minunată în ochii vizitatorului, plăcută localnicului, știind că oricînd e posibilă comparația cu alte teritorii europene atît sub raportul fertilității, cît și al șanselor de desfășurare a vieții. De fapt, istoricul luminist avea să studieze pe teren timp de aproape trei ani nu doar geografia, ci și clima Banatului, încercînd mai apoi să-l descifreze demografic și etnografic, religios, etnic și lingvistic. Descoperirile sînt senzaționale pentru el, ca intelectual, pentru Europa, de asemenea, amatoare de cunoaștere a necunoscutului, dornică de circulație pe meridianele globului. În fine, azi îngăduie lămurirea fenomenelor și atmosferei unei epoci: vederile și sentimentele care îl stăpînesc pe Grisellini, motivele care îl îndeamnă să descrie, să afirme sau să nege procesele întîlnite, confruntate cu surplusuri de date, cu tot ceea ce oferă experiența istoriografică a ultimilor ani, ne lasă să întrevădem suprafețele, cadrele, fără goluri, în care se mișcă o colectivitate. Aceasta dacă o surprindem în funcție de ceea ce am spus; atunci explicațiile vor fi plauzibile și ele. Este adevărat că totul ne apare extraordinar în consemnările călătorilor, în speță cînd vorbesc despre ce există și ce se petrece sub ochii lor, cînd inventariază urmele arheologice, descriu peisaje și tipuri umane, cînd catagrafiază monumentele antice și medievale. Uneori sînt subiectivi, merg prea departe în aprecieri, alunecă în interpretări și atunci observațiile le reluăm de la capăt, confruntăm izvoarele, trecem la comparații sistematice. Oricum, textele

invocate, mai mult decât acelea ulterioare, ne fac să recunoaştem cursul natural al istoriei. În această perspectivă trebuie înţeleşi F. Criselini, E. Celebi, J. J. Ehrler, N. Stoica de Haţeg şi mulţi alţii.

Înainte de a vedea personajul central cu înfăţişările sale diverse, trebuie să arătăm că Banatul se află sub directă administraţie vieneză între anii 1718 şi 1779, fiind organizat sub formă de districte⁵. În timpul Mariei Theresia va fi anexat Ungariei şi împărţit în trei comitate: Caraş, Timiş şi Torontal. Regimintele de graniţă sînt administrate permanent de Consiliul de război al imperiului. Coordinarea provinciei se face prin intermediul unei *Landesadministration* în frunte cu un guvernator militar sau civil, mai târziu, prin mijlocirea Consiliului locumtenenţial ungar. Autoritatea forurilor centrale vieneze se exercită prin Camera aulică, prin Comisia Neoaquistică şi prin amintitul Consiliu aulic de război. Banatul este considerat un domeniu al Coroanei şi al Camerei (*Reichsunmittelbare Kron- und Kammerdomäne*), un bun nou dobîndit (*neoaquisitum*), adjucecat în temeiul dreptului războiului (*jure belli*), astfel încît aici nu este recunoscut nici un titlu de drept privat ori public anterior anului 1716, cînd turcii fuseseră stăpîniţi ţinutului⁶.

Imperiul caută să instaureze propriul mod de a gîndi, propria manieră de exploatare a ţărilor şi regiunilor intrate în subordinea sa. Interesele de natură politică, strategică, economică sînt evidente, aşadar orice efort în această direcţie nu numai că nu e inutil, ci ne apare absolut obligatoriu. Ideile de expansiune, de putere, de dobîndire a unei poziţii convenabile, dacă nu avantajoase, în raport cu celelalte mari forţe europene sînt dominante în cancelaria de la Viena. Fiecare ţinut înglobat imperiului trebuie să corespundă orientărilor principale ale habsburgilor, să se supună tuturor intenţiilor lor, modului de viaţă, de dezvoltare economică, de stratificare socială; să nu mai vorbim că nici un pas politic nu era admis în afara sistemului preconizat de ideologii şi politicienii austriei. Chiar de la bun început, statutul juridic al Banatului impus de Eugeniu de Savoya (1717) arată că necesităţile echilibrului politic la graniţa de răsărit au determinat cucerirea regiunii. Împăratul va exercita aici un „*dominium altum*, dreptul de suveranitate al statului, cucerit prin *jus gladii*, şi un *dominium secundum terrestres*, în calitatea sa de proprietar feudal, potrivit căruia în Banat totul devenea cameral“. O puternică şi foarte bine pusă la punct administraţie, în cadrul căreia poliţia îşi are rolul ei bine ştiut, de asigurare a securităţii statului, conferă preaputernicilor o mişcare liberă, constant aceeaşi, de imprimare (folosind mijloacele care îi stau la dispoziţie) a unui mod de manifestare urmărind consolidarea interioară, crearea unui bastion imperial, în esenţă prea puţin diferit faţă cu acela al Vaticanului. De aici şi intenţia de uniformizare a landurilor. Sigur că de anumite specificităţi se ţine seamă, doar că şi ele sînt subordonate aceluiaşi scop. Strălucirea Vienei trebuie să rămînă în prim-plan, îşi spun cei de sus, căci ea reprezintă *factotum-ul*, locul de unde pleacă ideile şi unde se întorc materializate gata. Monarhismul absolut, totalitar este prefăcut într-un despotism luminat atunci cînd Europa se confruntă cu seismele sufleteşti, cu crizele de conştiinţă. Cine rezistă, merge mai departe, cine nu, intră în zodia revoluţiilor şi, acolo, drumurile se încrucişează, dispăre orice siguranţă, totul devine posibil; ceea ce a fost nu va mai fi nicicînd. După 1800 şi pînă către 1850, istoria confirmă sensul unei atari evoluţii. Habsburgii întrezăresc pericolul, îl observă şi alţii, dar ei se pun mai bine la adăpost în faţa marelui cutremur provocat de burghezie. În fapt, doar o amîinare, mai mult ca sigur, inconştientă. După felul în care sînt gîndite şi coordonate lucrurile în secolul al XVIII-lea, nimeni nu îndrăzneşte, măcar la nivelul imperiului acestuia, să vadă un even-tual sfîrşit. În Banat — starea lui de civilizaţie demonstrează cu prisosinţă acest lucru — programele sînt luate şi reluate de la capăt, indică un început, aspirînd

la o desfășurare pe un larg cîmp de activități. Repetate experimentări, înscrise într-o politică mercantilistă, ceea ce înseamnă reforme și iar reforme. Istoricii idealismului austriac sau ai aceluia austro-ungar subordonează știința lor modului oficial de a privi scena istorică. **Sînt ei înșiși niște instrumente**, astfel că Banatul este deseori perceput în funcție de sensul și conținutul acțiunilor imediate. Am arătat în altă împrejurare cazurile de acest gen, de la Schwicker și Preyer, la Borowsky și Szentkláray⁷.

Nu-și are rostul să derulăm aici suita tuturor categoriilor sociale, cu amănunte ținînd de evoluțiile lor. A întreprins-o foarte bine cercetătorul Nicolae Boeșan în cartea sa, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, unde, sub aspect cantitativ și nu numai, sînt prezentate, rînd pe rînd, statutele țărănimii, nobilimii, clerului, cnezilor, grănicerilor, relevîndu-se cu lux de informații implicațiile lor în ansamblul sistemului politic și economic austriac. Vom apela însă la unele exemple, dar ceea ce ne interesează mai curînd este semnificația globală a structurilor modelate în funcție de realitățile timpului, concordante cu obiectivele vieneze și, mai presus de orice, cu firea umană recognoscibilă într-un destin făurit conform propriei mentalități.

Cine formează populația Banatului în secolul al XVIII-lea? Care este colectivitatea supusă imperativelor habsburgice? Și, mai cu seamă, dincolo de aceste aspecte (mult accentuate pînă azi, relevate din unghiuri diferite, cînd supradimensionat, cînd critic, conținînd importante informații), ni se pare că progresul rapid al regiunii trebuie explicat tocmai prin mecanismul interior, căruia-i dau viață oamenii prin experiențele lor, prin schimburile lor mutuale, printr-o conviețuire, care, în general vorbind, reușește să îndeplinească o stare de civilizație europeană la mijlocul distanței dintre două spații și două lumi interferente, eliminînd golurile, așa cum geografia însăși am văzut că ne ajută să înțelegem fenomenul în cauză. În 1774, potrivit unui recensămînt al funcționarului Ehrler, numărul românilor este de 220 000, al sîrbilor și grecilor de 100 000, al germanilor de 53 000, al ungurilor și bulgarilor de 2 400, al evreilor de 340. Se adaugă aici un număr relativ redus de spanioli, colonizați în primele decenii ale secolului la Becicherecul Mare, atunci Noua Barcelonă; dispariția lor a fost apreciată ca o neputință de adaptare la condițiile de viață destul de dure în această parte a provinciei. Cert este că în timpul călătoriei sale în Banat, Griselini nu i-a mai întîlnit. Alte grupuri etnice și mai puțin numeroase și-au făcut, într-un fel sau altul, simțită prezența. Statistica ne pune în fața unei realități demografice; nu însă suficient de convingătoare, căci exactitatea datelor nu reprezintă întotdeauna și istoria propriu-zisă. Sîntem prost informați încă în ceea ce privește complinirea amintitelor grupuri etnice. Faptele, oricît de autentice ar fi, nu simbolizează tridimensionalitatea: suflet, cuget, simțire decît dacă pătrundem în miezul lor, spre a le descoperi chintesența. Probabil că, sub forme diverse, fiecare locuitor s-a simțit, conștient sau inconștient, o particică din marea familie a Banatului.

Acestea fiind zise, adevărata problemă este să aflăm ce anume se întîmplă pe palierul de jos, ca și în sînul elitei. Cauzele pot fi mai bine înțelese dacă urmărim oamenii cu tradițiile și credințele, cu ocupațiile și firea lor. „Românii și sîrbii sînt de la natură supli, înalți, puternici și frumoși”⁸. Religia lor e ortodoxă, ceea ce îi apropie de componenta majoră a vieții spirituale din sud-est. Unii, puțini la număr, vor trece la catolicism — de exemplu, locuitorii satului Slatina, din districtul Caransebeș⁹ —, alții vor accepta (abia în primele decenii ale secolului al XIX-lea) forma tranzitorie: uniția sau greco-catolicismul. Învățătura creștină orientală se interferează cu aceea apuseană. Vechea credință va avea însă un cuvînt

greu de spus în viața cotidiană, dar și în expresia ideatică. Preoții, protopopii și episcopii susțin ortodoxia pe toate căile, chiar și biserica unită are slabe șanse de izbândă, cu mult mai slabe ca în Transilvania; deși rescriptul imperial privind înființarea episcopiei greco-catolice datează de la 1738¹⁰, activitatea antiunionistă este puternică. Începuturile ei, prin Visarion Sarai și discipolii săi, desfășurând opoziția la granițele Banatului, sînt amintite în documente încă în 1742¹¹. Misionarii habsburgilor nu vor reuși în tentativa lor de convertire, de unde și continuitatea specificului mental. În schimb, românii, ca și sîrbii de altfel, sînt receptivi cînd nu se atentează la personalitatea lor. Cînd ocupațiile și calitățile lor sînt încurajate. Gospodăriile țărănești, creșterea vitelor, activitățile miniere, prelucrarea metalelor, exploatarea forestiere și utilizarea lemnului reflectă contribuțiile lor primordiale în economie. În exploatarea minelor de la Bocșa și Reșița, în producerea cărbunilor de lemn necesari la furnale, în fabricarea mangalului, românii au o pondere apreciabilă. Mestieri sosiți din Țara Românească în Banat, acceptați, nu fără reticențe, de autorități, vor reprezenta energii umane cu rosturi bine definite în civilizația materială a Banatului. La fel se va petrece și în planul vieții intelectuale, unde familiile Brediceanu, Broșteanu, Cioroianu, Diaconovici, Groșșianu, Grozescu, Izverniceanu, Nemoianu, Telescu, originare din Oltenia, vor juca un rol de prim rang în emanciparea culturală¹². În mare majoritate țărani, deținători de sesii sau fragmente de sesii, iobagi, jeleri în economia domeniială, românii și sîrbii bănașeni vor adopta cunoștințe noi în practica agricolă, cuceriri ale științei și tehnicii. Plugul de lemn — ne spune un cercetător — era răspîndit atît în rîndul populației băștinașe, cît și al coloniștilor germani. Gospodăriile, sub influența acestora șvabești, sînt înzestrate cu uneltele necesare pentru muncile cîmpului: topor, sapă, hîrleț, furcă, plug, grapă, lopată, seceră, o căruță ușoară cu hamuri, doi cai, o pereche de boi, o vacă, semințe și nutrețuri¹³. Un alt exemplu, cît se poate de edificator în înțelegerea adaptării din mers la noua civilizație, în deslușirea rostului convergențelor îl aflăm de la Griselini: „În vremea pe cînd contele Clary era președinte al Administrației Banatului, la Slatina, în districtul Caransebeșului, a fost ridicată o sticlărie. Românii se iviră pe dată și, sub îndrumarea unui maestru sticlar, învățară arta de a fabrica sticle, pahare ș.a., cu care Banatul se îndestulează acum singur. De asemenea, la exploatarea miniere de pe cuprinsul celor patru oficii montanistice ale Banatului, precum și la Ciclova și Bocșa, alături de lucrătorii germani se găsesc și destui români, cărora nu le lipsește nici iscusința, nici experiența. Tot românii sînt cei ce pot fi folosiți cu cele mai bune rezultate la orezări organizată la Cmor de antreprenorul actual”¹⁴. Versați în arta boiangeriei, dar și în artele mecanice, în acelea plastice — pictează în manieră bizantină —, în arta tiparului, ei sînt apreciați în izvoarele vremii ca fiind ingenioși. Virtuțile lor concurează cu ale oricărui alt grup etnic bănașean. De la acelea morale la acelea păstrătoare de datini ancestrale, de la viața cumpătată la bucuria dansului¹⁵. Specificul dă un plus de savoare, oferă o cromatică vie întregului, observabilă dacă așezăm în paralel alteritățile. Mîncarea constă dintr-un fel de polenta (mămăligă), preparată din porumb, în cazul românilor; sîrbii consumă pîine obișnuită de casă. Amîndouă popoarele însă mîncă cu deosebită plăcere slănină crudă, afumată în aer liber. Ohiceii îl reîntîlnim la maghiari și germani, metodele de conservare a cărnii, în speță a aceleia de porc, fiind bine cunoscute tuturor bănașenilor. Un fel de cult în acest sens. Interferențele sînt nenumărate și pe această linie și ele conduc la dezvoltarea unei arte culinare distincte, originalitatea rezultînd din împrumuturi reciproce. Fiecare ia de la celălalt ceea ce i se pare mai bun. Băutura românilor este răchia, „un lichid fiert din corcodușe și prune, în timp ce a germanilor este vinul. Banatul le va produce în cantități mari, tehnica de preparare a lor fiind însoțită de toji, în vreme ce consumul va deveni o obișnuită delectare în timpul

liber¹⁶. Și pentru că i-am amintit mereu pe sirbi în imediata vecinătate a românilor, trebuie să spunem că istoria lor în această regiune coboară pînă în secolul al XV-lea. Începutul colonizării lor pe teritoriul bănățean datează din vremea comitelui Pavel Chinezu, aspectul urmînd să ia o oarecare amploare în timpul și mai ales după războaiele austro-turce de la finele secolului al XVII-lea și începuturile celui de-al XVIII-lea. Buni agricultori, exercitînd diverse meșteșuguri, oșteni fideli, ei au, așa cum sumar am arătat deja, caracteristici asemănătoare cu ale populației băștinase. Apropierile se petrec în sfera culturii morale și a sîrguinței; biserica și școala îi așază alături, însuși sistemul politic austriac îi domină sau îi stimulează printr-o legislație asemănătoare, dacă nu identică. Privilegiile se vor îndrepta mai mult spre sirbi, conducerea bisericii ortodoxe asigurîndu-i acesteia, prin mitropolia de Karlowitz, unica ierarhie de rit greco-oriental recunoscută de Viena. E un favor care se va resimți în mișcarea de emancipare socială, în revoluția intelectuală. Chiar și așa, redeșteptarea națională va decurge în paralel, ideile novatoare vor pătrunde pe aceleași căi, vor fi receptate cu aceeași putere și adaptate acelorași speranțe de devenire, de recunoaștere europeană. De aici și justetea că drumurile converg și dacă nu le vom vedea astfel întotdeauna vom risca să ne îndepărtăm de firea umană capabilă să se afirme fie în companie, fie în confruntare cu ceilalți, niciodată însă în afara comunicării.

Prezența, în spațiul bănățean, a germanilor, colonizați de Carol al VI-lea, de Maria Tereza, creează o complexitate pe toate planurile: economice, sociale, politice, juridice. Intențiile oficialității nu concordau dintru început cu mentalitatea „zonei”. Chiar dacă scopul era ridicarea provinciei la nivelul acelora din Europa Centrală, perioada adaptărilor, deci noua conviețuire și implantarea unui mod de viață diferit în comparație cu acela anterior, însemna depășirea situației fixate de istorie. Alăturarea era forțată: religii deosebite, alte limbi, tradiții și obiceiuri față de acelea ale locuitorilor autohtoni. Toate puteau concura la un dezastru. Nu s-a întîmplat așa și aici nu poziția imperiului, cît mai ales contractele interumane au jucat un rol extraordinar. E și toleranța românilor la mijloc, a ortodoxismului în genere, mai puțin categoric. Acest lucru de obicei nu-l înțeleg istoricii care extrag cu penseta o singură ideologie dintr-un creuzet, care-și văd semenii doar prin prisma unei apartenențe sociale sau etnice, chiar și atunci cînd coexistă cu altele; nu pot fi trasate linii de demarcație. Nu sîntem pe un teren de sport. O paranteză! Am auzit, prin anii '75, în perioada studiilor la Universitatea din Cluj, o sintagmă tulburătoare, pe care o redăm cu aproximație: „Pînă aici, totul bine și frumos, de aici încolo Mănăstur”! Adică, în traducere, pînă la această margine de oraș, unde începea o suburbie, actualul cartier Mănăstur, viața îți era în siguranță, dincolo puteai oricînd să te prăbușești. Sentimentul morții se făcea simțit pe aproape. Evident, ideea aparținea unor huligani stradali, și nu putea fi nicidecum asemănată temeiurilor vreunei revolte medievale. Probabil, dintr-un manual de istorie însușit în grabă, ei preluaseră informații despre tratativele desfășurate în vremea răscoalei de la Bobilna. Fără discernămint, cu aplicare brutală, căci se refereau la pașnicul trecător, în cele mai multe din cazuri, grăbit spre casă, fără vreun gînd de violență, de răutate, de perversitate. Gîndul de a străbate liniștit drumul vieții sale. Și totuși, o nevinovată victimă! Am exagerat cu bună știință, tocmai spre a reliefa consecințele unui raționament izvorit dintr-o greșită înțelegere a trecutului. E drept, am coborît pînă la nivelul de jos; orcum, șocul este același, indiferent de la cine pornesc judecățile și acțiunile de acest gen. Avertismentul e valabil atîta vreme cît se proliferază amintita infirmitate.

O comunitate umană n-o deslușim în realitatea ei dacă-i aflăm numai idealurile intelectuale sau numai direcțiile de înaintare politică și religioasă, după cum n-o înțelegem corect limitîndu-ne la descrierea ocupațiilor țaranului sau ale comer-ci-

antului. Cu atât mai puțin când uităm în mod voit sau trecem cu indiferență pe lângă un preot ortodox, catolic, reformat sau pe lângă un rabin, fiecare, în felul său, reprezentând un cult, o etnie, un simbol al unei familii de spirite, în fine, o părticică dintr-un întreg, dintr-o colectivitate. Șvabii bănățeni sînt ei înșiși o componentă importantă, un ferment al vieții cotidiene, dar și al aceleia de elevație din regiune. La orașe, ca și la sate, își mărturisesc propria personalitate, se reprezintă pe sine, prin ceea ce construiesc, prin ceea ce făptuiesc în ordinea bunului mers al lucrurilor. Nu trebuie văzuți neapărat ca subordonați, executanți ai politicii vieneze. Adeseori sînt cu totul altele: prin origine, mulți vin din zona Alsaciei, așadar, uneori, combinați cu francezii¹⁷, prin limbă, un dialect net deosebit de al austrieilor; prin tradiții, de sorginte medievală, practicate inițial în regiunile din vestul german; prin meșteșugurile și agricultura profesate nu doar la îndemnul oficialităților ei, îndeosebi, ca urmare a unor vechi deprinderi. Sînt foarte harnici și foarte pricepuți în aproape orice meserie. Muncesc mult, întotdeauna cu dăruire, niciodată cu superficialitate. Îndemînarea — și obiectele produse își spun cuvîntul — le este caracteristică, așa cum disciplina și curățenia le sînt sfinte. Șvabii nu-și desfășoară existența într-o izolare, doar în mijlocul comunității lor. Curioși, dornici să învețe, să-și însușească felurite cunoștințe despre indiferent care element, capabili să ajute la bunăstarea proprie și a celorlalți, ei se simt bine în societate, participă la sărbătorile și evenimentele lor, dar și la acelea ale românilor, sîrbilor, maghiarilor, evreilor. Stăpînesc două—trei limbi. Dintotdeauna buni vorbitori ai românei și maghiarei, cîteodată și ai sirbo-croatei — cazul acelora din Biserica Albă — șvabii se vor considera, la scurtă vreme după colonizare, ca fiind locuitorii acestei țări. La fel vor fi considerați și de populația hăștinașă. Se vor simți ca în propria lor patrie, vor făptui ceea ce n-au putut făptui în spațiul natal, se vor considera onești slujitori ai acestui pămînt. Aproape de necrezut pentru cine n-a trăit în preajma lor; neverosimilă situație, precum aceea a europeanului stabilit ieri sau azi în America, în mijlocul unei populații extrem de variate. Consecințele sînt contrare prejudecăților! Mici neînțelegeri au existat: le înțilnim și între vechii și noii coloniști. Cert este că pămîntul repartizat lor nu putea prejudicia agricultura practică de români și sîrbi; „.... întregul teritoriu neagră era folosit ca pășune și în aceste condiții lotul de pămînt repartizat ca ogor colonistului nu a afectat suprafețele agricole lucrate de țărani români, ci a redus numai pășunatul extensiv, ineficient“. Instrucțiunile lui Iosif al II-lea privind administrarea regiunii menționează că împărțirea terenurilor arabile se va face în funcție de brațele de muncă ale familiilor fără deosebire între membrii celor trei națiuni ale Banatului¹⁸.

Satele coloniștilor germani, mai numeroase în partea central-nordică și vestică a Banatului, au fost ridicate pe baza unor proiecte. Există hărți cadastrale ale sate-
lor bănățene din secolul al XVIII-lea, de unde se poate desluși o imagine exactă a localităților: configurația locului, zonele economice — agricole din hotar, resursele de apă, de minereuri, drumurile. De evidența patrimoniului funciar și a veniturilor impozabile se interesează autoritățile. Pe hărți mai figurează ulițele, gospodăria familială (casa, curtea, grădina), instituțiile prezente în viața satului, biserica, școala, locuința marelui proprietar, locuința preotului, reședința aparatului de reprimare (husarii), cărciuma, cimitirul. „Administrația imperială introduce în satele de colonizare șvăbești așa-numita sistematizare teritorială prin dispunerea ulițelor în unghi drept față de celelalte, sistemul acesta de caroiaj regulat al ulițelor fiind introdus și în unele sate vechi românești, cum ar fi Alioșul la 1785, Balințul la 1776—1817, Bara la 1828, înlocuind vechea structură tradițională românească“¹⁹. Șvabul a acordat vieții economice o pondere deosebită, ceea ce nu l-a împiedicat să desfășoare și o bogată activitate intelectuală. Funcționarii, preoții, tipografii,

profesorii alcătuiau un mediu favorabil receptării și emancipării culturale. La 1771 *Temeswarer Nachrichten* ne arată că în jurul tipografului și editorului Mathäus Heimerl s-a format un cerc de cărturari în care se mișcau Johann Jakob Ehrler (funcționar superior al administrației bănățene), Clemens von Rossi (prim canonic și paroh al catedralei, fostul preot al italienilor colonizați în Merțișoara), Wolfgang von Kempelen (consilier al administrației), Gottfried von Brettschneider etc. și în care se înfruntau adepții lui Goethe cu aceia ai lui Wieland²⁰. Până și micul comerciant putea aspira la o existență spirituală. Pe de altă parte, biserica rămâne un pol aglutinator, chiar dacă ideile luministe sînt însușite de un număr din ce în ce mai mare de oameni. Episcopul romano-catolic, împreună cu membrii capitlului, decide în toate problemele religioase din Banat. Jurisdicția capitlului catedral al Cenadului se extinde și asupra unei părți din Ungaria. În 1774, numai la Timișoara funcționează șapte biserici catolice, după cum și trei mănăstiri, două ale franciscanilor și una a minorităților²¹. Domul romano-catolic — „edificiu splendid“, cum îl numește Ehrler — ca și copiii în miniatură din satele șvabești bănățene reflectă alianța puterii politice cu religia, dincolo de care transpare și firescul atașament al omului de rînd la o credință socotită de el pilduitoare. Deosebiți de ortodocși prin cortegiul de tradiții și obiceiuri, de la ritualul de nuntă, pînă la acela de înmormîntare, catolicii imprimă austeritate societății pe care o traversează. Prin reprezentanții lor vor coordona chiar și latura materială a civilizației bănățene, amestecul în problemele administrative fiindu-le caracteristic. Dominarea și înfatuarea le moșteneau prin filiera Vaticanului. Impactul celor două religii nu pare să fi fost prea ușor de realizat, mai ales la începuturi. În timp, o acomodare tacită, un respect se va instala de-o parte și de cealaltă. *Homo Religiosus* însă nu are elasticitate; pe fondul unor metamorfoze de conștiință, el va pierde teren în mod simțitor, astfel încît, deasupra legilor instaurate de el și de rigida lui biserică, oamenii se vor apropia și interfera în majoritatea preocupărilor lor, găsind că este bine, frumos și plin de speranță să-l înțelegi și să-l ajuți pe acel *alter ego* ce îți apare în față. De aici și prietenia, o latură comună a mentalității populației Banatului.

Maghiarii sînt și ei o parte integrantă a istoriei regiunii. Conviețuirea lor cu grupurile etnice de aici datează din evul de mijloc. Situația nu este identică aceleia din Transilvania. Perioada dominației turcești în Banat a întrerupt în bună măsură conviețuirea. Înseși relațiile sociale și politice pe care le puteau întreține în acest teritoriu sînt altele comparativ cu acelea din zona intracarpatică. Un număr relativ redus va trăi alături de români și sîrbi în răstimpul dintre bătălia de la Mohács și pacea de la Karlowitz, respectiv Passarowitz. Punțile de legătură sînt Lugojul și Lipova, integrate mai mult Transilvaniei autonome decît administrației turcești direct exercitate de Poartă. O explicație și mai plauzibilă: nobilimea și iobăgimea, cele două blocuri mari ale colectivității maghiare, sînt clasele ei fundamentale. Sub turci, ele nu vor mai supraviețui, ceea ce nu se va fi întîmplat în Transilvania. Secolul al XVIII-lea va redeschide contactele. Proletariatul agricol reappare la sate, un proletariat industrial se formează treptat, o dată cu înființarea minelor, cu dezvoltarea manufacturilor; un cadru politic nou, clase sociale eterogene, o stare economică diferită de aceea feudală fac ca aspirațiile populare, puține, multe, cîte erau, să se transforme. Catolici, dar și reformați, maghiarii vor reveni cu entuziasm în Banat, o dată cu noua stăpînire, mai cu seamă că rezistența nobiliară de aici este practic inexistentă. Se vor integra în cotidianul bănățean, vor face cunoscută limba lor. Cel mai repede și-o însușesc evreii și germanii. Evreii pentru că parte din ei sosesc din Ungaria sau Austria, pentru că însușirea limbilor le este o trăsătură fundamentală care i-a ajutat să supraviețuiască în orice țară, în orice regiune de pe glob. Cu alte cuvinte, o necesitate. Germanii vor colabora cu maghiarii în sfera meșteșugurilor, a agriculturii, se vor interfera în industria casnică, în pre-

pararea hranei. Pînă la diversificarea ideologiilor, pînă la lupta în numele națiunii, pînă la revoluții, viața se desfășoară sub semnul convergențelor. Și după aceea, infrastructurile și-au dat seama că buna înțelegere e o calitate înăscută a omului pe care trebuie să o păstreze. Adversitățile politice sînt cu totul altceva, și țărani bănățeni, ca și aceia ardeleni au observat foarte bine acest lucru. Dovadă, raporturile lor sociale. Ele se vor regăsi între negustori, tipografi, editori, pînă și între intelectualii care vor lupta pentru emanciparea propriei etnii, înțelegînd că n-o pot face în dauna altora. Contactele în instituțiile de cultură din Timișoara, Arad, Buda, Viena, Karlowitz vor aduce și lumini, nu numai umbre. E drept, Revoluția franceză antrenează, prin ecoul ei, pe unii împotriva altora. E o lipsă de discernămint la mijloc. Cei cu adevărat superiori vor depăși impulsurile de moment, prevăluindu-se de ceea ce este esențial în ordinea devenirii ființei umane. Cazul lui Bălcescu și Szécheny, mai tîrziu al lui Boliaș și Toldi rămîn pilduitoare²². Banatul profită din punctul de vedere al civilizației prin integrarea maghiarilor în mecanismul socio-economic. Fiecare experiență se arată benefică.

Evreii și bulgarii, deși mai puțin numeroși, vor contribui și ei cu aspecte revelatoare, nu arareori exotice, la definirea teritoriului. Am arătat într-un capitol precedent²³ care sînt caracteristicile universal valabile ale diasporei iudaice, accentuînd dimensiunile integrării sale în istoria Europei de centru și de sud-est. Tot atunci am sugerat, prin cîteva linii abia schițate, o posibilă monografie a trecutului evreiesc în Banat. Specificitatea credinței, închiderile și deschiderile spirituale, nevoia de cunoaștere și comunicare, durată lungă parcursă din antichitate pînă la modernitate în afara țării noastre fac din evrei un element de curiozitate, de admirație și de respingere totală. De aici, filosemitismul și antisemitismul, care, în cele mai multe cazuri, pe ei îi implică și nu alte popoare semitice. Bănățenii îi vor accepta, numărul lor era oricum neglijabil în veacurile XVII–XVIII. În a doua jumătate a Secolului Luminilor²⁴, cîteva sute de familii locuind în orașele Arad, Timișoara, Lugoj, Caransebeș, Virșeț aveau să intre într-un dialog, la început modest, mai apoi răsunător cu populația Banatului, dar și cu autoritățile. Nu au pămînt, ca în cazul românilor, sîrbilor, germanilor; ei sînt tolerați, acceptați (în schimbul unor obligații) de imperiali în preajma cetăților; cînd devin intermediarii principali între Viena și Constantinopol, vor juca un rol diplomatic care le va atrage simpatia sau antipatia; cînd devin negustori, vor circula între o provincie și alta, asigurînd penetrația nu doar a mărfurilor, ci și a ideilor, a cărților. În postura de circiumari și mici meseriași îi întîlnim în satele și comunele bănățene; în calitate de comercianți, colportori de carte, tipografi și editori își vor desfășura activitatea în orașele regiunii. Ca peste tot de altfel. Intelectualii: rabini, profesori, medici, farmaciști sînt nelipsiți și ei. Sub aspect spiritual, iudaismul manifestat aici sub ambele forme (sephardim și ashkenzim) tinde să unească și mai mult comunitatea Banatului. Puterea de adaptare, limbile vorbite, rapiditatea acțiunilor sînt o garanție. De asemenea, în sensul înnoirii, al dobîndirii unei condiții compatibile cu iluminismul central-european, evreii fac un pas important. Sînt un „vehicul modern“; aceeași e și explicația supraviețuirii. Secolul al XIX-lea va aduce unele modificări prin ideologiile care intră în scenă. Așa se face că pînă și viața religioasă a evreilor va suferi reforme; una de proporții, de rang european, se va declanșa la Arad; ea aparține rabinului Chorin Aron și va prilejui deschideri mai mari ca pînă atunci, dar nu va mai oferi și aceeași siguranță. Simburele tare al civilizației iudaice riscă să se fisureze. Nu s-a întîmplat astfel, și chiar dacă parte din compromisurile de atunci au fost scump plătite ulterior (vezi cazurile din Ungaria și Germania secolului XX), evreii și-au recîștigat încrederea în sine. Mișcarea lui Aron a fost o formă tranzitorie, de emancipare a cultului, contribuind la însăși emanciparea politică a evreilor din imperiu; istoria a dovedit că, din păcate, nu a fost calea cea mai reușită.

În sfârșit, să-i amintim și pe bulgarii satelor Vinga și Dudeștii Vechi; catolici, așa-ziși paulicieni (converțiți de către călugărul Paulus la începutul evului mediu), ei sînt originari din localitățile care mărginesc Vidinul. Sub influența victoriilor austriece în fața turcilor și în urma unor nereușite răscoale, amintita populație părăsește locurile natale spre a se așeza în Transilvania de sud, la Sibiu, Deva, Vințu de Jos, Alba-Iulia (sfîrșitul secolului al XVII-lea), mai apoi în Oltenia, la Craiova, Brădiceni, Rîmnicu-Vîlcea (după 1718) și în Banat, după retrocedarea Olteniei de către habsburgi (începînd cu anii 1737—1739). Bulgarii vor fi agricultori și meșteșugari de profesie. Obțin acordul autorităților și ridică sate puternice din punct de vedere economic; în perioada de domnie a Mariei Tereza, Vinga — Theresienstadt în epocă — este centrul în jurul căruia gravitează viața celor aproximativ 8 500 de locuitori. Privilegiile, nu fără efort dobîndite, se reflectă în integrarea crescîndă a acestei populații în ritmul de desfășurare al civilizației bănățene².

Avem de-a face cu un mozaic, pe care l-am cuprins astfel și nu în amănunt, tocmai spre a indica sintetic o configurație aparte a istoriei regiunii dintre Dunăre, Tisa și Mureș. Dimensiunile ei n-au fost nicicînd văzute așa și ni se pare că de aici izvorăște și falsa marginalizare a temei, așezată într-un unghi, dacă nu mort, în tot cazul periferic. „Zonă” tampon între două imperii, regiune aparținînd spațiului românesc, ținut de tranziție de la Europa de mijloc la aceea de sud-est, Banatul se complinesce prin cele două lumi care îl alcătuiesc. Mai mult, are posibilitatea să dezvolte o originală stare de civilizație. Să mai spunem că diversitatea grupurilor etnice, ființînd aici împreună cu populația autohtonă — majoritară, mulțimea apartenențelor religioase — pînă și mahomedanismul este prezent — facilitează amintitul și foarte importantul dialog continuu cu Centrul și Apusul, cu Balcanii și cu Bizanțul de după Bizanț.

Note

1. N. Iorga, *După concepții istorice. Cuvîntare de intrare la Academia Română* (17 mai 1911) în vol. *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a III-a, București, 1944, pp. 91—92.
2. Fernand Braudel, *Mediterrana și lumea mediteraneană...*, vol. I, p. 56; vezi în acest sens întreaga explicație metodologică, precum și rezultatele la care se poate ajunge din punct de vedere al fixării evoluției umane, la nivel conceptual-istoriografic (evident, după un concret demers istoric), Idem, *Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1969.
3. *Călători străini despre țările române*, vol. VI, partea a II-a, Evlia Celebi, îngrijit de Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, pp. 496—502; rolul plinii în stabilirea nivelului de trai al unui popor, al unei țări în genere, într-un anume moment istoric, a fost dezvăluit și complex definit de Fernand Braudel, în *Structurile cotidianului*, traducere și postfață de Adrian Riza, vol. I, București, 1984, p. 158. (În original: *Civilisation matérielle, économie et capitalisme XVe—XVIIIe siècle*, Tome I, *Les structures du quotidien: le possible et l'impossible*, Paris, 1979).

4. Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, prefață, traducere și note de Costin Feneșan, Timișoara, 1984, p. 22. (Originalul, în limba italiană, poartă titlul: *Lettere odeporeiche ove i suoi viaggi e le di lui osservazioni spetanti all istoria naturale, ai costumi di vari popoli e sopra piu altri interessanti oggetti și descrivono giunteni parecchie memorie dello stesso autore, che riguardano le scienze e le arti utili*, tomo I, Milano, 1780; varianta în limba germană realizată de Ignaz von Born se intitulează: *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temesvarer Banats im Briefen an Standesperonen und Gelehrten*, Viena, 1780. Pentru cercelările efectuate de Ignaz von Born vezi Robert Podratzky, *Ignaz, Edler von Born, berichtet 1776 über den Banater Bergbau*, în *Beiträge zur deutschen Kultur* (Freiburg), 1987, Heft 2, pp. 45–55. Asupra concepției lui Grisellini vezi Victor Neumann, *Preliminarii la o sinteză a istoriografiei Banatului*, în Idem, *Convergențe...*, pp. 143–146).
5. Cel dintîi guvernator militar, Claudiu Florimund Mercy a organizat Banatul în 12 districte: Timișoara, Becicherecul Mare, Cenad sau Sînnicolau, Ciacova, Lugoj, Vrșec, Mehadia, Penciova, Palanca Nouă, Lipova, Făget, Caransebeș, și Orșova; apud Grisellini, *op. cit.* (ed. în limba română, p. 128).
6. Vezi *Temesvarer Nachrichten*, 1771, nr. IV din 9 mai, în *Österreichische Staatsarchiv, Finanz und Hofkammerarchiv*, Wien, *Banater Akten*, note Nr. 73, Fasz. 1 (1770/78), fol. 660; vezi și J. J. Ehrler, *Das Banat vom Ursprung bis jetzt*, tradusă în limba română cu titlul: *Banatul de la origini pînă acum – 1774*, ediție Costin Feneșan, Timișoara, 1982. Pentru detalii sugestive cu privire la sistemul de administrare a Banatului pe tot parcursul secolului al XVIII-lea, vezi Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, pp. 53–60.
7. Victor Neuman *op. cit.*
8. J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 30; aceeași informație apare și la Francesco Grisellini: românii „sînt puternici și bine făcuți la trup, cel mai adesea cu o înfățișare plăcută și bărbătească”; Grisellini, *op. cit.*, p. 171.
9. I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, document nr. 119, p. 223.
10. *Ibidem*, document nr. 53, pp. 178–180.
11. *Ibidem*, document nr. 96, pp. 185–187; vezi și documentele nr. 107, p. 193, nr. 113, p. 200; nr. 115, p. 201; nr. 116, p. 202 etc.
12. I. D. Suci, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Timișoara, 1980, p. 60; documentele consemnează de fiecare dată așezarea familiilor de români sosiți din Țara Românească, indicînd numărul lor, precum și localitatea sau administrația districtuală de care urmează să aparțină. De altfel, luarea în evidență a oricărei mișcări de populație era o caracteristică a politicii vieneze; în Banat, sistemul se exercită prin *Landesadministration*, căreia i se subordonau *Verwalteramt*-urile locale, districtuale; vezi în această direcție foarte utila colecție de documente a lui ADATTÁR. I, 1893, unde sînt cuprinse marea majoritate a izvoarelor de tipul amintit. Șefii administrativi ai satelor, subordonați administrației districtuale mai sus amintite, sînt așa-numiții cneji sau obercneji, reprezentanți ai instituțiilor autohtone, a căror vechime coboară pînă în evul de mijloc. Habsburgii au conservat doar funcțiile lor administrative, desființînd privilegiile sociale de care se bucuraseră odinioară; Cf. N. Bocșan, *op. cit.*, p. 94.
13. Szentkláray Jenő, *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből*, Timișoara, 1879, p. 428; vezi și Kakucs Lajos, *Unele aspecte privind înzestrarea tehnică a agriculturii din Banat în secolele XVIII–XIX*, în *AnB* (serie nouă), Etnografic-Artă, vol II, Timișoara, 1983, p. 30.
14. Grisellini, *op. cit.*, p. 181.
15. *Ibidem*, p. 183: „Marea plăcere a acestui popor este dansul. Românii îl au din cele mai vechi timpuri ale creștinismului, strîns legat de datinile lor religioase. Astfel, chiar și cu ocazia celor mai mari sărbători, precum Bunavestire, Nașterea și Învierea Domnului și Ziua Morților, care cade la români în a doua zi de Paști, ei dansează pe pămîntul sfințit, adică în curtea bisericii, unde în prealabil aduc cu toții mîncare de acasă, pe care o mîncă în

comun. Aceste dansuri, executate de ambele sexe, în sunetele fluierului ori ale cîmpoiului, constau din anumite cercuri în care se învîrtesc, cînd mai repede, cînd mai încet, făcînd și diferite mișcări cu capul și trupul. În acest timp, flăcăii aruncă iubitelor sau logodnicilor lor priviri afectuoase“. Autorul surprinde cît se poate de corect aceste datini ancestrale, regăsite și în secolele XIX—XX, în frumoasele zile de sărbătoare. Ele definesc sufletul, starea de spirit a unui popor care își rezervă dintotdeauna bucuria compensatoare muncii.

16. Cît privește producția de vin, Banatul are, în anii buni, o recoltă apreciabilă. În 1774, Ehrler consemnează cifra de 128 460 de vedre; cf. *op. cit.*, p. 30. O contribuție notabilă vor aduce familiile de români venite din Oltenia, unde cultura viței de vie este mai propice, iar băutura obținută prin vechile tehnici a rămas pînă azi superioară aceleia din alte regiuni românești.
17. Emil Botiș, *Recherches sur la population française du Banat*, Timișoara, 1946; autorul susține că francezii sosiți în Banat au fost desnaționalizați de imperiu. Recensămintele, statisticile — observă el — greșesc intrucît se orientează după limba maternă, populația fiind germanizată prin obligația mai veche a adoptării limbii. Problema este cu mult mai complexă decît o susține Botiș, ea comportă un studiu aplicat și paralel între limba franceză și limba germană, mai precis între dialectele celor două limbi care se întrepătrund în zona de graniță: Alsacia și Lorena. O cercetare sistematică privind originea, precum și evoluția numelor de familie la șvabii bănățeni poate aduce rezultate concrete.
18. Cf. Johann Wolf, *Din istoria șvabilor din Banat (1717—1778)*, în vol. *Studii de istorie a naționalității germane și a înfrățirii ei cu națiunea română*, II, București, 1981, p. 84. Afirmatia potrivit căreia noii coloniști ar fi primit mai mult pămînt decît ar fi putut munci, populației băstinașe nerămînîndu-i nici măcar pămîntul necesar întreținerii gospodăriei, este susținută de Bujor Surdu, cf. *Răscola populară antihabsburgică din Banat*, SMIM, II, 1957, p. 301; autorul pornește de la Szentkláray Jenő, *op. cit.*, p. 147, asociind termenul de „némely“ (unii), cu „némel“ (german). Pasajul incriminat este următorul: „Némely alattvalonak több jutott, mint amennyit megmunkálni képes volt; mások ismét attol is elestek, ami élelmieszkre okvellenül szükségelteték“. Rămîne de văzut dacă Szentkláray nu exagerează și doar o nouă confruntare documentară ar îndreptăți reformularea opiniilor, pînă acum contradictorii. În tot cazul, cultivarea pămîntului este, pe parcursul secolului al XVIII-lea, o ocupație constantă a românilor și sirbilor, ea nefiind întreruptă, ci dimpotrivă, stimulată de coloniștii germani.
19. Alexandru Rădulescu, *Colecția de hartă veche a Muzeului Banatului — sursă de informare multidisciplinară*, în *AnB, Etnografie-Artă*, vol. II, Timișoara, 1983, pp. 324—325. Autorul arată că vechea structură a satelor românești — cu dispunere răsfrîtată sau adunată a gospodăriilor, caselor, satelor în hotar — este deosebită de aceea în rețea pătrată, în carouaj, a satelor de colonizare șvăbești.
20. Victor Neumann, *op. cit.*, pp. 59—60.
21. J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 81.
22. Victor Neumann, *Convergențe spirituale în Europa centrală și răsăriteană: Séchenyi István și contractele româno-maghiare*, în Idem, *op. cit.*, pp. 84—103; vezi în același sens capitolul: Ștefan Stratimirović și istoria românilor, *op. cit.*, pp. 71—84.
23. V. Neumann, *O diasporă generatoare de convergențe*, comunicare la al X-lea Congres de Studii Iudaice, Ierusalim
24. J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 30; la *Magyar Országos Levéltár* am urmărit cele mai importante izvoare cu privire la mișcarea demografică evreiască în Banat între anii 1700—1849; cf. infra: *O diasporă...* Unul dintre documentele importante, cuprinzînd statutul evreilor, în special al acelor așezați în Timișoara în secolul al XVIII-lea, este următorul: *Juden Ordnung welche nach vorhergegangenem aller gnädigst Kaiserlich Königlichen Bestätigung von der K. K. Temesvarer banatischen Landes-Administration der gesamt banatischen Judenschaft zum allergehorsamt und ohnverbrüchlichsten Nachleb und Befolgung hinaus gegeben wird*. Temeswar gedruckt bey Matthäus Josephus Heimerl, c.e. privit banatischen Administration-Buchdruckern, 1776; sub

- aspect demografic vezi alte interpretări la Borowsky Saum, *op. cit.* (extrem de sumar), precum și la Szentkláray Jenő, *op. cit.* (cu detalii), capitolul III, *Nemzetiségi mozgalmak*, p. 38 și urm.
25. Mulțumim colegului Ioan Hațegan de la Biblioteca Județeană Timiș pentru informațiile bibliografice pe care ni le-a pus la dispoziție; am consultat, prin bunăvoința sa, lucrarea (în manuscris) *Contribuții privind colonizarea bulgarilor din Banat: 1738*. Pentru contextul politic în care are loc migrarea bulgarilor, pentru mișcarea declanșată sub coordonarea episcopului catolic de Nicopole, Nicola Stanislavič, vezi îndeosebi studiile lui Karol Telhizov, dintre care cităm unul de maxim interes: *Bulgarische Adelsgeschlechter im Österreichischen Kaiserreich des XVIII-ten Jahrhunderts (Zur Geschichte der Balkapolitik Österreichs in der ersten Hälfte des XVIII-ten Jahrhunderts)*, în *ÉtBalk*, 1973, nr. 1, pp. 30–47. Lucrarea este însoțită de o bibliografie complexă, bazându-se totodată pe izvoare arhivistice de primă mână.

Le Banat du XVIII-ème siècle : une état de civilisation de l'Europe centrale-sud-orientale

RÉSUMÉ

L'auteur s'occupe des caractéristiques socio-humaines et économiques du Banat pendant le XVIII-ème siècle, mettant en évidence les spécificités résultées grâce à l'existence de plusieurs groupes ethniques: des roumains, des serbes, des allemands, des hongrois, des juifs, des bulgares etc. Cette spécificité se reflète dans l'économie agricole, dans l'alimentation, dans les coutumes, dans l'industrie et aussi dans la vie urbaine et rurale. En conséquence, dans le Banat, qui a un caractère ouvert, il y a une interférence osmotique des éléments de civilisation sud-est et centrale européenne.

Contribuții privind începuturile muzeologiei în Banat*

FLORIN MEDELEȚ

Activitatea muzeală din România care și-a serbat, în 1984, 150 de ani de existență își are temeiul începuturilor în truda și pasiunea unor oameni ai pământului românesc în care se împleteau atât dorința lor de a afirma și pe această cale existența și unitatea națiunii române moderne, cât și bogăția de *arte facte* arheologice, istorice, artistice și de altă natură pe care poporul român și pământul pe care s-a dezvoltat le ofereau cu dărnicie.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în România au fost întemeiate un număr relativ mare de muzee. Fenomenul, manifestat cu specificități caracteristice datorită condițiilor de dezvoltare social-politică și economică a națiunii române aflată în plin proces de făurire a statului național unitar, demonstrează și pe acest plan, prin posibilitatea paralelizării sale cu apariția, în aceeași perioadă de timp, a multor muzee din numeroase țări europene, dorința poporului nostru de a se integra în schimbul de valori spirituale al civilizației europene ca o entitate de sine stătătoare. Între muzeele întemeiate în această perioadă s-a numărat și Muzeul Banatului din Timișoara al cărui centenar a fost sărbătorit în 1972¹.

Primele nuclee muzeale constituite în ținuturile bănățene datează însă cu mult înainte de constituirea, în 1872, a Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara² care-și propunea, între scopurile sale, și pe acela al adunării materialelor necesare constituirii unui muzeu. Apariția acestor nuclee este cu atât mai importantă cu cât, din ținuturile bănățene, stăpânite începând cu 1718 de imperiul habsburgic, au fost înstrăinate, luând drumul muzeelor din Viena și Budapesta, monumente arheologice, dar și din domeniul istoriei naturale de valoare inestimabilă. Sunt de menționat, în acest sens, alături de flori de mină, minerale rare, fosile și meteoriți, săpăturile arheologice întreprinse în 1736 la Băile Herculane de generalul Andreas Hamilton, guvernatorul militar al Banatului, care au prilejuit dezvelirea unor importante inscripții romane trimise în parte la Viena, pe Dunăre, cu ajutorul corăbiilor³. În 1755, un alt guvernator militar, general Engelshoffen, trimitea spre Viena alte monumente care, din nefericire, s-au scufundat în Dunăre în apropierea Budei⁴. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, marele tezaur de aur datînd probabil din secolul al IX-lea, de la Sinnicolau Mare, a ajuns în Muzeul de Istorie a Artei din Viena. Lui trebuie să-i adăugăm tezaurele de podoabe din aur descoperite la Firiteaz, Alioș, Armeniș și în alte locuri, datînd de la începutul primei vîrste a fierului sau din epoca bronzului, ca și numeroasele tezaure monetare dacice și romane ajunse în aceleași muzee din Viena și Budapesta. Din această perspectivă, nucleele muzeale apărute în Banat în veacul al XVIII-lea și în prima jumătate a veacului al XIX-lea pot fi considerate drept primele încercări de constituire în aceste ținuturi a unui patrimoniu muzeal propriu.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cărturarul italian Francesco Grisellini a întreprins o lungă călătorie prin Banat, ale cărei rezultate au format substanța binecunoscutei *Istorie a Banatului Timișan* și a altor lucrări de o reală importanță documentară⁵. Ioachim Miloia, personalitate culturală marcantă a perioadei interbelice, directorul Muzeului Bănățean între anii 1927—1939, pasionat cărturar, restaurator de monumente, cercetător de artă și istorie, a avut o contribuție majoră nu numai la îmbogățirea patrimoniului muzeului timișorean, ci și în stabilirea direcțiilor mari de dezvoltare ale acestuia, grație cărora un modest muzeu orășenesc a devenit unul din muzeele reprezentative ale țării noastre⁶. Prin strădaniile sale de-a dreptul dramatice datorită lipsei de fonduri, în 1928 a apărut a treia revistă a Muzeului din Timișoara intitulată, *Analele Banatului*. În primul număr al acesteia⁷, redactat în întregime de I. Miloia, omul de cultură timișorean s-a aplecat și asupra unor pagini din Grisellini referitoare la Timișoara anului 1774.

Fie-mi permis să reproduc unul din pasajele traduse de Ioachim Miloia din limba italiană. Acest pasaj, care nu a atras pînă acum atenția, poate constitui un indiciu, cred valoros, pentru începuturile muzeologiei în Banat. Iată pasajul cu pricina:

„În interiorul lui (al castelului Huniade din Timișoara, F. M.)... (este) o sală de arme între care arme, agățate în formă de trofee, se păstrează mai multe luate de la turci și o inscripție cu caractere arabe... Nu știu ce are a face cu aceste arme un femur fosil cît se poate de intact, mai înalt decît două picioare parisiene — 0,65 m — și proporționat de gros deoarece nu-mi vine deloc să admit că ar fi aparținut cutărui sublim turc gigantic ce fusese ucis apărînd Timișoara cu prilejul ultimului asalt (din 1716, F. M.), după cum susținea cel care mi-l arătase“.

Relatarea lui Grisellini nu a fost comentată de către Miloia. În perioada publicării ei în limba română, Muzeul Banatului se muta din primul sediu pe care îl avusese în casa Wellauer începînd cu 1882, în mai multe săli ale Palatului Cultural — actuala clădire a Teatrului Național și Operei Române din Timișoara. Prezentarea științifică a colecțiilor în acest nou spațiu de expunere a fost o operație dificilă care nu a fost definitivată nici pînă la moartea fulgerătoare a lui Ioachim Miloia și nici pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial cînd conducerea muzeului a fost încredințată pictorului Aurel Ciupe (între anii 1940—1949). Rea-ducerea colecțiilor muzeale evacuate a constituit sarcina noului director al muzeului, începînd din 1945, ca și mutarea acestora în noua clădire atribuită prin decret al Consiliului de Miniștri, în 1947, Castelul Huniade, unde, pentru prima dată, au fost organizate expoziții structurate științifice, valorificînd un bogat patrimoniu de istorie naturală, artă, etnografie, istorie și arheologie, în realizarea cărora meritele profesorului Marius Moga, directorul muzeului pînă în 1973, sînt incontestabile.

În acest punct al istoriei mai recente, cînd se atribuie muzeului Castelul Huniade, cele consemnate de Grisellini dobîndesc o reală valoare documentară.

Din însemnările succinte ale italianului transpare clar că „sala de arme“ este marea sală a cavalerilor de la etajul întîi al castelului ce fusese ridicat spre jumătatea veacului al XV-lea de către Iancu de Hunedoara. În această sală, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea — cu siguranță încă înainte de 1774! — erau expuse trofee de război patinate deja de vreme, ce puteau fi vizitate, fapt obișnuit în epoca luminilor, dar mai existau și o inscripție cu scriere arabă, precum și un femur de o mărime neobișnuită, descoperit probabil la Timișoara, cîndva, în seco-

lul al XVIII-lea, poate cu prilejul regularizării cursului râului Bega sau al excavării temeliiilor noii cetăți ridicate de habsburgi. Înмănunchierea într-o singură sală, cu destinația specială de a fi vizitată, a unor arme de la sfîrșitul veacului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea — evident inutilizabile la 1774 cînd le-a admirat Grisellini —, a inscripției menționate — provenită de la demolarea vechilor clădiri turcești — și a femurului, probabil de mamut, ca și prezența unui fel de ghid al sălii ce-l însoțea pe italian și care a rămas anonim pentru noi, ca și cei care au organizat această expoziție „ad-hoc“, constituie, cred, elemente suficiente pentru a considera că prima expoziție cu caracter muzeal funcționa în Castelul Huniade din Timișoara încă înainte de anul 1774, colecționîndu-se în ea obiecte vechi, reprezentative, ce formau în sine un nucleu patrimonial⁸.

Fără să uit apelul arădeanului Moise Nicoară din 1814 privind necesitatea strîngerii și păstrării documentelor istorice și etnografice pentru a nu se pierde⁹, rămas, după cîte știu, fără urmări concrete, consider că cea de-a doua verigă certă în încercările de constituire a unui nucleu muzeal în Banat datează din deceniile al treilea și al patrulea ale veacului al XIX-lea. Este meritul istoricului Damaschin Mioc de a fi repus în circulație o informație prețioasă, publicată pentru prima dată de Damaschin Bojincă în *Anticele Românilor*¹⁰, pe care o citez:

„Pe lîngă marele număr de monete vechi românești, grecești încă de la Filip și Alexandru Machedon, au adunat acest preacinstit bărbat (Nicolae Stoica de Hațeg, F. M.) și o mulțime de monumenturi, adecă inscripții pe table de morminturi a multor vestiți vechi romani ce se află a fi fost îngropați în ținutul Mehadiiei“.

Damaschin Bojincă l-a vizitat pe cronicarul bănățean despre ale cărui preocupări va fi auzit de la familia sa¹¹. De altfel, însuși Nicolae Stoica de Hațeg menționa în manuscrisele sale faptul că a adunat inscripții romane, monede și alte monumente arheologice, pentru care a întreprins chiar și săpături pe lîngă casa sa de la Mehadia, spre a le arăta celor doritori să le vadă, prilej folosit de cărturar pentru a prezenta vizitatorilor istoria locurilor și a băilor, vechimea și continuitatea neîntreruptă a românilor pe aceste meleaguri.

Ajuns la senectute, în al nouălea deceniu de viață, Nicolae Stoica de Hațeg, protopop de Mehadia, a scris și o *Cronică a Mehadiiei* în limba germană¹², al cărei scop, după cum o mărturisea el însuși, era de a constitui un scurt îndreptar pentru turiștii străini care vizitau băile, asupra istoriei și înfățișării locurilor și a oamenilor care viețuiau în ținuturile bănățene. Dincolo de inerentele inexactități, multe din capitolele acestei cronici, rămasă în manuscris pînă în 1980, constituie un adevărat ghid muzeal, scris între 1829—1832. Dacă la aceasta adăugăm inventarul colecțiilor numismatice ale iluminatului bănățean, avem — cred — suficiente temeiuri de a considera că în urmă cu 160 de ani Mehadia a fost locul unde se constituise un prim nucleu muzeal românesc pentru ținuturile bănățene.

Aceste momente, ca și menționata colecție de antichități de la Caransebeș ce ființa pe la 1841—1842¹³ au precedat în timp întemeierea Muzeului Banatului la 1872, acesta din urmă cuprinzînd, de la bun început, exponate arheologice, istorice, etnografice și de artă plastică provenite din donații, achiziții și cercetări și a cărui istorie depășește intenția contribuțiilor de față.

1. Pentru acest eveniment, vezi *Tibiscus*, III, 1974, Timișoara.
2. Vezi nota 1. Pentru istoricul dezvoltării muzeului timișorean vezi și L. Kakucs, *Unele informații de arhivă privind cercetările arheologice efectuate în Banat între 1872—1918*, în *Banatica*, IV, 1977, Reșița, pp. 471—478; *Idem*, *Legăturile Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara cu Academia Română din București*, în *Tibiscus*, V, 1978, Timișoara, pp. 313—316; *Idem*, *Orientări în cercetările efectuate de Societatea de Istorie și Arheologie din Timișoara la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, mss. pe care autorul mi l-a pus cu amabilitate la dispoziție și căruia îi mulțumesc.
3. Descrise în 1737 de Pascualus Caryophilus (Garofalo) în a sa *De thermis Herculaneis nuper in Dacia detectis*, Vindobonae, 1737. Vezi și Fr. Grisellini, *Istoria Banatului Timișan*, București, 1926, p. 205 (traducere N. Bolocan); Cf. *IDR* III/1, sub voce; cf. L. Kakucs, în *Banatica*, IV, loc. cit.
4. Schița unui sarcofag pierdut cu acest prilej s-a păstrat la Fr. Grisellini, *op. cit.*, pl. III; cf. L. Kakucs, în *Banatica*, IV.
5. Fr. Grisellini, *op. cit.*; o nouă traducere a cărții a apărut în Editura Facla din Timișoara sub îngrijirea lui Costin Feneșan; Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984.
6. Pentru activitatea lui I. Miloia și problemele specifice perioadei vezi, de pildă, A. Bejan, *Aspecte din activitatea progresistă a intelectualilor din Banat în perioada 1920—1930 (I)*. În: *Analele Universității din Timișoara seria Științe Sociale*, vol. I, fasc. 1/1976, pp. 39—42; *Idem*, *Aspecte ale istoriografiei bănățene între anii 1920—1930 ilustrate în revista Analele Banatului*, în *Ibidem*, vol. II, fasc. 1—2/1977, pp. 183—192, cu bibliografia citată; vezi și nota referitoare la Miloia din articolul meu privind cetatea de pământ de la Cornești, cuprins în acest volum.
7. *Analele Banatului*, I, 1, Timișoara, 1928.
8. Pentru textul tradus de Ioachim Miloia și sursa acestuia, tipărită în limba italiană la Milano în 1780, vezi I. M. (Iloia), *Timișoara văzută de Francisc Grisellini la 1774*. În: *AnB*, I, 1, 1928, Timișoara, pp. 65—74.
9. *Foaia Diecezană*, I, nr. 1, Arad, 1814, p. 1. Informație amabilă de la L. Kakucs căruia îi mulțumesc.
10. Damaschin T. Bojincă, *Anticele Românilor acum întâia oară românește scrise*, Buda, I, 1832, II, 1833, în vol. II, pp. 198—200, nota; vezi studiul introductiv al lui Damaschin Mioc la volumul Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, București, Editura Academiei, 1969; *Ibidem*, ediția a II-a revăzută, Timișoara, Editura Facla, 1981, p. 13; cf. și L. Kakucs, în *Banatica*, IV, p. 473.
11. Originară din Gârliște, jud. Caraș-Severin, cf. *Chestionarul Muzeului Banatului*, mss. sub voce.
12. Nicolae Stoica de Hațeg, *Mehadier Chronik*, Kriterion Verlag, București, 1980; *Idem*, *Scrieri*, Timișoara, 1984, pp. 1—74, 175—194.
13. J. G. Kohl, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, IV, 2, Dresden und Leipzig, 1842, pp. 133—146.

* Această contribuție urma să fie comunicată într-o sesiune cu prilejul aniversării a 150 de ani de activitate muzeală în România. Prezentarea ei a fost interzisă de M. Fătu, pe atunci director al Muzeului Banatului.

Contributions sur les commencements de la muséologie dans le Banat

RÉSUMÉ

Grâce aux renseignements de Francesco Grisellini et de Nicolae Stoica de Hațeg, l'auteur montre que les premiers noyaux des musées dans le Banat ont existé à Timișoara en 1774 et à Mehadia en 1829—1832, avant l'année 1834, qui est considérée la date officielle du commencement de l'activité muséale en Roumanie.